

УДК 635.952.2:631.524:502.7

Н.В. ЗАЙМЕНКО, Л.І. БУЮН, П.А. МОРОЗ, Л.А. КОВАЛЬСЬКА, М.Б. ГАПОНЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України,
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тимірязєвська, 1

НАУКА — В ЖИТТІ, ЖИТТЯ — В НАУЦІ
(до 80-річчя від дня народження Тетяни Михайлівни Черевченко)

Т.М. Черевченко

11 січня виповнилось 80 років доктору біологічних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії наук України, заслуженому діячу науки і техніки України, почесному директору Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України Тетяні Михайлівні Черевченко.

© Н.В. ЗАЙМЕНКО, Л.І. БУЮН, П.А. МОРОЗ, Л.А. КОВАЛЬСЬКА,
М.Б. ГАПОНЕНКО, 2009

ISSN 1605-6574. *Інтродукція рослин*, 2009, № 1

У нашій країні та за її межами ім'я Тетяни Михайлівни нерозривно пов'язане із створенням в Україні унікальних колекцій багатьох груп квіткових тропічних і субтропічних рослин, насамперед орхідних, опрацюванням теоретичних засад їх інтродукції в умови захищеного ґрунту та збереження *ex situ*; з дослідженнями впливу мікрогравітації на розвиток вищих рослин та з розробками в галузі фітодизайну і промислового квітництва, втіленням у життя проекту створення експозицій у новому оранжерейному комплексі. Саме завдяки Тетяні Михайлівні були закладені підвалини комплексної охорони біорізноманітності тропічних рослин *ex situ* — від дослідження еколого-ценотичних особливостей цих рослин у тропіках, до розробки методів масового розмноження, використання їх при створенні експозицій як засобу інформування широкого загалу щодо різноманітності світової флори та необхідності її збереження.

Народилась Тетяна Михайлівна 11 січня 1929 р. у селі Почапинці Лисянського району на Черкащині. Мама Тетяни Михайлівни — Поліна Іванівна Михайловська — була вчителькою, а батько — Михайло Петрович Михайловський — ветеринарним лікарем. З 1946 по 1949 рік Тетяна навчалась у технікумі рибництва в с. Шевченкове Звенигородського району. По його закінченні вступила на біолого-ґрунтознавчий факультет Київського

державного університету ім. Т.Г. Шевченка, який закінчила у 1954 р. Свій шлях у велику науку Т.М. Черевченко розпочала у дендропарку "Олександрія" в м. Біла Церква. Тут Тетяна Михайлівна працювала спочатку старшим лаборантом, а потім — старшим квітникарем.

З 1965 року життя Тетяни Михайлівни нерозривно пов'язане з Національним ботанічним садом НАН, де вона пройшла шлях від молодшого наукового співробітника до директора цієї установи. В 1969 році в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного АН України Т.М. Черевченко захистила кандидатську дисертацію на тему "Рост, развитие и декоративные качества некоторых цветочных растений закрытого грунта под влиянием регуляторов роста" [1], яка була присвячена застосуванню нових регуляторів росту в квітникарстві.

Захист її докторської дисертації на тему "Тропические орхидные. Морфобиологическое изучение и внедрение в культуру закрытого грунта" [3] також відбувся в Інституті ботаніки ім. М.Г. Холодного АН України в 1984 р. Офіційними опонентами були доктори біологічних наук Д.М. Доброчаєва (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного АН України), Т.Б. Батигіна (Ботанічний інститут ім. В.Л. Комарова РАН), а також кандидат біологічних наук В.В. Роост (Таллінський ботанічний сад, Естонія), які високо оцінили роботу дисертанта. Це була перша в Україні інтродукційна робота, яка поклала початок різноплановому вивченню орхідей тропікогенних флор в умовах оранжерейної культури з метою їх впровадження у промислове квітникарство та охорони *ex situ*. Керівником Тетяни Михайлівни при написанні кандидатської дисертації і консультантом — при підготовці докторської був академік АН України Андрій Михайлович Гродзінський.

У 1974 р. в НБС було створено відділ закритого ґрунту, до складу якого ввійшли три лабораторії: культури ізольованих тканин, регуляції росту і розвитку тропіч-

них рослин, діагностики мінерального живлення тропічних та субтропічних рослин у закритому ґрунті. З перших днів створення до 1992 р. відділ очолювала Т.М. Черевченко. Це був час створення колекційних фондів та розвитку нових напрямів досліджень. Відділ сформувався в зрілий науковий колектив з дослідженнями не лише в галузі біоморфології, а й фізіології, біохімії, екоморфології, екоанатомії та біотехнології інтродуцентів. З перших років існування відділу як самостійної одиниці основні зусилля було спрямовано на створення та вдосконалення колекцій. Із 1977 по 1986 р. Т.М. Черевченко взяла участь у чотирьох експедиціях до різних флористичних областей Неотропічного та Палеотропічного царств на науково-дослідному судні "Академик Вернадский" (1977 р. — 15-й рейс, 1979 р. — 19-й рейс, 1981 р. — 24-й рейс, 1986 р. — 34-й рейс), 1988 р. — в експедиції на Кубу. Колекція тропічних та субтропічних рослин створювалась як фундаментальна колекція, склад якої повинен був якнайповніше репрезентувати флористичну різноманітність тропіків. Участь в експедиціях дала змогу Тетяні Михайлівні з колегами вивчити біологічні та еколого-ценотичні особливості тропічних рослин в умовах їх природних місцезростань, оскільки від цього значною мірою залежить успішність інтродукції цих рослин в умовах оранжерейної культури [5, 14].

Під керівництвом Тетяни Михайлівни та за її безпосередньої участі була створена одна з найбільших в Україні колекцій рослин флори тропіків і субтропіків, яка сьогодні налічує 3100 видів і різновидів, що представляють понад 700 родів і 150 родин. У 1999 р. цій колекції, першій в Україні серед аналогічних колекцій, було надано статус Національного надбання як унікальному зібранню рослин світової флори, що має велике природоохоронне, наукове, освітнє значення.

Чільне місце в дослідженнях Тетяни Михайлівни завжди займали орхідні. Спочатку це були представники, перспективні

Закладання першого блоку фундаменту нового оранжерейного комплексу в НБС (1985 р.)

з точки зору впровадження у квітникарське господарство, а з кінця 80-х років минулого століття основну увагу Т.М. Черевченко приділяла вивченню біології розвитку рідкісних видів орхідей, які через порушення природних екосистем потребували опрацювання системи невідкладних заходів для їх охорони як *in situ*, так і *ex situ*. Нині ця колекція налічує близько 450 природних видів та різновидів і понад 150 садових форм та сортів, що належать до 160 родів *Orchidaceae*.*

У колекції представлені рослини ендемічних видів орхідних з основних осередків походження та різноманітності багатьох груп квіткових рослин — Південно-Східної Азії (*Calanthe* R. Br., *Dendrobium* Sw., *Coleogyne* Lindl., *Paphiopedilum* Pfitz.) та Південної і Центральної Америки (*Cattleya* Lindl., *Laelia* Lindl., *Oncidium* Sw.), які через деградацію тропічних екосистем перебувають на межі зникнення.

У 1989 р. за ініціативою та за безпосередньої участі Т.М. Черевченко було розпочато наукові дослідження, спрямовані на охоро-

* Колекцію тропічних видів орхідних НБС, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES), було зареєстровано в Мінприроди України (повідомлення № 6939/19/1-10 від 23.06.2004 р.) відповідно до Правил ввезення в Україну зразків видів дикої флори.

Тетяна Михайлівна в складі експедиційної групи (В'єтнам, грудень 2003 р.)

На острові Фу-Кок (В'єтнам, грудень 2003 р.)

ну *ex situ* орхідей флори В'єтнаму. Завдяки співпраці з Інститутом тропічної біології (м. Хошимін) Національного центру природничих наук і технології В'єтнаму та експедиційним дослідженням Тетяни Михайлівни та її учнів у цій країні (з 1989 по 2004 р.) було створено унікальну колекцію, досліджено еколого-ценотичні особливості орхідних, що належать до різних екологічних груп (геофіти, епіфіти, літофіти), розроблено методи їх масового розмноження та технологію культивування, що є неодмінною умовою збереження біорізноманітності цих рослин *ex situ* [11].

Ювілей у В'єтнамі (м. Хошимін, 11 січня 2004 р.)

Колекція живих рослин відкриває широкі перспективи щодо їх охорони *ex situ*. Крім того, колекція рослин, що походять з різних кліматичних зон, є цінним матеріалом для проведення досліджень у галузі порівняльної морфології, біоморфології, еволюційної морфології, фізіології та екоанатомії.

Властиві Тетяні Михайлівні широкий науковий кругозір, вміння бачити перспективи і наукова інтуїція сприяли розвитку нових напрямів досліджень у відділі тропічних та субтропічних рослин.

Період з 1980 по 1990 р. можна назвати "золотим віком" в історії розвитку відділу тропічних і субтропічних рослин. Було досліджено біологію розвитку багатьох інтродуцентів, розроблено методи їх масового розмноження в культурі *in vitro*, вивчено особливості онтоморфогенезу в умовах оранжерейної культури і культури *in vitro*, розроблено технологію культивування в умовах оранжерейної культури [2]. Розмножені *in vitro* рослини поповнили асортимент квітникарських господарств не лише України, а й Росії та країн Балтії. Учні Тетяни Михайлівни одними з перших у колишньому Радянському Союзі захистили кандидатські дисертації з біології розвитку в умовах оранжерейної культури тропічних рослин багатьох систематичних груп (*Araceae* Juss., *Amaryllidaceae*

Jaume St.-Hil., *Orchidaceae* Juss. тощо), біотехнології, фізіології рослин, фітодизайну та космобіології. Методичними рекомендаціями з розмноження рослин як *in vivo*, так і *in vitro*, технологіями культивування інтродуцентів в умовах захищеного ґрунту, практичними рекомендаціями з фітодизайну, розробленими авторським колективом під керівництвом Тетяни Михайлівни, й досі користуються фахівці ботанічних садів України та інших країн на пострадянському просторі.

В основі робіт зі збереження генофонду рідкісних видів *ex situ* лежить опрацювання ефективних методів їх масового розмноження і технології культивування цих рослин в умовах оранжерейної культури. Для видів орхідей, яким притаманна морфологічна редукція, фактично єдиним ефективним методом масового розмноження є культура *in vitro*. Саме тому у НБС за ініціативою Т.М. Черевченко було створено лабораторію ізольованих тканин, де вперше в Україні на основі всебічного вивчення біології індивідуального розвитку та еколого-фізіологічних особливостей рослин було розроблено метод насінневого та клонального мікророзмноження в культурі *in vitro* тропічних і субтропічних рослин різних систематичних груп, зокрема понад 100 видів орхідних.

Завдяки діяльності цієї лабораторії дуже обмежений на той час асортимент декоративних культур захищеного ґрунту не лише України, а й Росії та країн Балтії, поповнили орхідеї цимбідіум, каланта, дендробіум, фаленопсис тощо. Нині в колекції культур *in vitro* зберігаються рослини не лише багатьох рідкісних видів тропікогенних флор, а й цінних плодкових, квітничково-декоративних, деревних культур, перспективних з точки зору їх практичного застосування. В лабораторії пройшли підготовку фахівці в галузі біотехнології інтродуцентів з багатьох ботанічних садів та дендропарків України.

Велику увагу Т.М. Черевченко приділяє розробці принципів озеленення інтер'єрів різного функціонального призначення. Завдяки науковій інтуїції Тетяни Михайлівни та її прекрасному знанню тропічної флори був значно поповнений асортимент рослин для озеленення на основі впровадження нових видів тропічної флори, які до цього рідко траплялись навіть у колекціях ботанічних садів. У 1980 р. за участь в озелененні об'єктів Олімпіади-80, зокрема Центрального республіканського стадіону, Т.М. Черевченко було нагороджено грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Значне місце у науковому доробку Т.М. Черевченко займають дослідження впливу умов космічного польоту на анатомо-морфологічні [16] та фізіолого-біохімічні [7, 17] особливості орхідних. Саме Тетяні Михайлівні належить ідея використання епіфітних орхідей як модельного об'єкта для вивчення впливу мікрогравітації. В результаті експериментів, виконаних протягом 1979–1981 років, було доведено, що епіфітні орхідеї — найпридатніша група рослин для дослідження впливу умов динамічної невагомості, оскільки вони невибагливі до умов живлення та водопостачання, мають низку ксероморфних ознак (запасаючі органи-туберидії, товсту кутикулу), в природі часто трапляються в маргінальних умовах, а їхні корені мають низьку геотропічну реакцію. Для дослідження впливу умов тривалого космічного польоту було відібрано 22 види тропічних наземних та епіфітних орхідей. Рослини були висаджені в касети спеціального контейнера-мікрооранжереї "Малахіт-2", який був встановлений на орбітальній станції "Салют-6". У 1981 р. ця мікрооранжерея демонструвалася на виставці "Інтеркосмос" у Франції.

Вперше в світовій науці виявлено особливості росту та розвитку вищих рослин в умовах тривалої динамічної невагомості та гермооб'єму, експериментально підтверджено припущення про низьку геотропіч-

Тетяна Михайлівна з директорами-колегами під час проведення сесії Ради ботанічних садів та дендропарків у заповіднику "Асканія-Нова" (Херсонська обл., травень 2001 р.)

ну реакцію епіфітних орхідей, доведено можливість їх використання для фітодізайну космічних літальних апаратів [9, 16, 17]. Член-кореспондент НАН України, професор Т.М. Черевченко та доктор біологічних наук Н.В. Заїменко протягом багатьох років беруть участь у міжнародних проєктах з вивчення впливу мікрогравітації та гермооб'єму на ріст та розвиток вищих рослин і з 2000 р. є членами Міжнародної асоціації дослідників космосу (COSPAR).

У 1975 р. Т.М. Черевченко призначено заступником директора з наукових питань, а з 1988 р. — директором Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

Різноманітність наукових інтересів, висока ерудиція та організаторський талант дали змогу Тетяні Михайлівні успішно керувати колективом Ботанічного саду, до складу якого входять підрозділи не лише інтродукційного, а й експериментальних напрямів.

Очолівши Ботанічний сад у скрутний для країни час, Т.М. Черевченко зберегла національну перлину, створену самовідданою працею кількох поколінь співробітників Саду, її директорів — д-ра біол. наук, академіка АН України М.М. Гришка, д-ра біол. наук, чл.-кор. АН УРСР Є.М. Кондратюка, академіка АН України А.М. Гродзінського.

Відкриття в оранжерейному комплексі НБС експозиції "Тропіки". Ліворуч від Тетяни Михайлівни — основний розробник проекту експозицій мол. наук співр. В.С. Вахрушкін, праворуч — зав. відділу квітничково-декоративних культур канд. біол. наук В.Ф. Горобець (Київ, січень 2006 р.)

У новому оранжерейному комплексі з учнями — В.С. Вахрушкіним (ліворуч) і Р.В. Іванніковим (праворуч) (Київ, березень, 2006 р.)

Діяльність Тетяни Михайлівни протягом 90-х років минулого століття можна вважати найбільшим науковим здобутком і найвищим громадянським подвигом. Лише завдяки її титанічним зусиллям та невичерпній енергії, почуттю великої відповідальності як громадянки і патріотки були збережені безцінні колекції, створені кількома поколіннями співробітників Саду, кадровий потенціал і територіальна цілісність Саду.

Тетяна Михайлівна із заступником директора НБС ім. М.М. Гришка із зеленого будівництва канд. біол. наук М.І. Шумиком на відкритті експозиції "Тропіки" (січень, 2006 р.)

Плідна наукова, організаторська і громадська діяльність Т.М. Черевченко відзначені високими державними нагородами: медалями "За доблестный труд" (1970) і "За трудовое отличие" (1979) та орденом "Знак почета" (1986). У 1998 р. Тетяна Михайлівна була нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня.

За цикл робіт з вивчення біологічних особливостей тропічних орхідей і розробку методів їх дослідження, розмноження та культивування Т.М. Черевченко разом з канд. біол. наук Г.П. Кушнір і канд. біол. наук Т.К. Майко у 1982 р. отримала премію ім. В.Я. Юр'єва, а в 1994 р. за монографію "Тропические и субтропические орхидеи" [6] — премію ім. М.Г. Холодного.

1994 р. Тетяні Михайлівні було присвоєно звання заслуженого діяча науки і техніки України. У 1992 р. Т.М. Черевченко отримала вчене звання професора, а в 1995 р. — була обрана членом-кореспондентом Національної академії наук України. В 2001 р. вона стала лауреатом премії ім. В.І. Вернадського — найпочеснішої премії для науковців в Україні.

Протягом останніх років основне місце в діяльності Т.М. Черевченко як керівни-

ка та вченого займали питання завершення будівництва та введення в дію нового оранжерейного комплексу, створення в ньому експозицій. Від закладання першого блоку в фундамент цієї велетенської споруди до відкриття у 2005 р. першої експозиції — "Азалії та камелії" пройшло 20 років. Лише завдяки невичерпній енергії і надзвичайному організаторському таланту Тетяни Михайлівни, її непохитній волі та здатності ніколи не втрачати оптимізм було завершено цей багаторічний грандіозний проект, аналога якому в Україні немає.

Введення в дію у 2005 р. першої черги нового оранжерейного комплексу відкрило нові можливості для вирішення завдань з охорони тропічних рослин в Україні, а створення експозицій дало можливість експонувати рослини з фондів колекцій, які до цього були лише джерелом матеріалу для наукових досліджень і відкриті переважно для науковців.

Т.М. Черевченко була серед основних розробників концепції експозицій. Створення кожної експозиції ґрунтувалося на результатах дослідження еколого-ценотичних особливостей рослин під час польових досліджень у тропіках, а також багаторічного моніторингу розвитку рослин в умовах оранжерейної культури.

Відкриття експозиційних оранжерей відбулось у рік, коли Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка відзначав своє 70-річчя. Це було своєрідною даниною пам'яті багатьох колег Тетяни Михайлівни — від директорів-попередників до кураторів колекцій і технічних працівників, які протягом багатьох років щодня доглядали за рослинами, плекали їх, зберігали унікальні старі сорти та створювали нові.

В Україні НБС нині є центром дослідження питань, пов'язаних з інтродукцією і охороною рідкісних видів тропікогенних флор, — біології розвитку та репродуктивної біології в умовах оранжерейної культури, фізіології та біохімії, онтогенезу і мор-

фогенезу в умовах оранжерейної культури та культури *in vitro* [11].

У науковому доробку Тетяни Михайлівни понад 280 публікацій, відомих широкому колу дослідників у галузі інтродукції рослин та багатьох розділів експериментальної біології, зокрема вона є автором і співавтором 10 монографій. За редакцією Т.М. Черевченко вийшло 10 книг з декоративного садівництва та фітодизайну.

Колективні монографії "Декоративные растения открытого и закрытого грунта", "Тропические и субтропические растения закрытого грунта", "Довідник-квітникаря любителя" є вагомим внеском у розвиток декоративного садівництва та фітодизайну в Україні. Монографія Т.М. Черевченко і Г.П. Кушнір "Орхидеи в культуре" [4], опублікована в 1986 р., стала другою в СРСР (після монографії В.О. Піддубної-Арнольдї і В.О. Селезньової "Орхидеи в культуре", 1959) монографією, в якій було висвітлено результати різнопланового вивчення тропічних орхідних в умовах оранжерейної культури та невагомості. Надрукована у 2001 р. монографія "Орхідеї" [8] є узагальненням досвіду інтродукції тропічних орхідних у НБС НАН України. В 2008 р. вийшла у світ колективна монографія "Биотехнология тропических и субтропических растений *in vitro*" [13], в якій висвітлено результати багаторічних досліджень різних аспектів насінневого та клонального розмноження рослин рідкісних видів тропікогенних флор, а також багатьох груп корисних рослин.

Т.М. Черевченко неодноразово представляла ботанічну науку України на наукових форумах за кордоном. Лише протягом останніх п'яти років Тетяна Михайлівна виступила з пленарними доповідями на II Міжнародному конгресі ботанічних садів у Барселоні (Іспанія, 2004 р.), II Міжнародній конференції ботанічних садів Центральної та Східної Європи (Centr-EuroGard II, Warsaw/Rogow, 2007 р.) [19], VIII конференції "Охорона і культивування орхідей" і IV Міжнародній нараді з ди-

Тетяна Михайлівна в ботанічному саду м. Барселона під час проведення 4-го Конгресу ботанічних садів (Іспанія, квітень 2004 р.)

наміки популяцій орхідних (Твер, Росія, 2007 р.) [18]. Результати наукових досліджень у галузі охорони біорізноманіття тропічних орхідних в умовах оранжерейної культури Т.М. Черевченко та її учнів були оприлюднені на III Міжнародному конгресі з охорони орхідних (Сан Хосе, Коста-Рика, 2007 р.) [20].

Т.М. Черевченко є головою та активним членом оргкомітету всіх конференцій "Охорона і культивування орхідей", які відбулись у Таллінні (1980), Києві (1983), Москві (1987), Львові (1990), Києві (1999), Харкові (2003) і VIII Міжнародної наукової конференції "Охорона і культивування орхідей", яка проходила в 2007 р. на базі Тверського державного університету.

З 2002 р. Т.М. Черевченко є співголовою українсько-російської комісії з вивчення, охорони і культивування орхідей при радах ботанічних садів України і Росії.

Пленарна доповідь на VIII Міжнародній конференції "Охорона і культивування орхідей" (м. Твер, Росія, червень 2007 р.)

Протягом останніх десятиліть в Україні помітно активізувалися дослідження із загальної морфології і репродуктивної біології, фізіології та біохімії, біотехнології, особливостей онтогенезу і морфогенезу орхідних в оранжерейній культурі та культурі *in vitro*. Вивчаються питання інтродукції, охорони і репатріації орхідних, а також особливості їх біотичних зв'язків, опрацьовуються методи їх розмноження і культивування.

Тривають фундаментальні дослідження в галузі космобіології. Протягом останніх років було досліджено фізіолого-біохімічні та структурні особливості орхідних в умовах імітованої мікрогравітації і гермооб'єму [8, 9], молекулярні механізми гравічутливості, шляхи сигнальної трансдукції і відповіді клітин орхідних, що представляють різні екотипи і типи пагоноутворення (*Angraecum sesquipedale* Bory — епіфіт з моноподіальним типом галушення пагонової системи, *Raphiopedilum insigne* Pfitz. — геофіт із симподіальним типом галушення), на вплив невагомості [12].

У лабораторії насінневого та мікроклонального розмноження тропічних рослин, крім робіт, що мають суто практичне спрямування, тривають дослідження впливу

Тетяна Михайлівна зі своїми учнями на Конференції "Охорона і культивування орхідей" (м. Твер, Росія, червень 2007 р.)

різних ендогенних та екзогенних чинників на диференціацію ізолюваних експлантів і меристем в асептичній культурі [13].

У цьому є особиста заслуга Тетяни Михайлівни, яка активно підтримувала всі ці ідеї, ініціювала придбання унікального устаткування для забезпечення експериментальних досліджень, сприяла координації наукових досліджень між різними ботанічними установами України, підтримувала тісні зв'язки з колегами з Росії та країн Балтії, США і В'єтнаму.

Серед давніх друзів і колег Тетяни Михайлівни — директор Головного ботанічного саду ім. Цицина РАН, д-р біол. наук О.С. Демідов, д-р біол. наук, чл.-кор. РАН, всесвітньо відомий фахівець у галузі репродукції рослин, лідер ембріологічної школи в Росії Т.Б. Батигіна, канд. біол. наук В.В. Роост, яка працювала у Ботанічному саду Таллінна з культурою орхідей із середини 70-х років минулого століття, канд. біол. наук Д.Л. Врищ, кандидати біол. наук Є.О. Седова і М.Г. Вахрамеева з Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова. Тривала творча співпраця поєднує Т.М. Черевченко і професора Джозефа Ардітті (США), незмінного редактора багатотомного видання "Biology of

ISSN 1605-6574. *Інтродукція рослин, 2009, № 1*

Тетяна Михайлівна і д-р біол. наук І.С. Косенко в Ботанічному саду Варшавського університету під час Другої міжнародної конференції ботанічних садів Центральної та Східної Європи (липень 2007 р.).

Orchids. Review and Perspectives", в якому публікуються найвагоміші результати досліджень у галузі орхідології. З ним Тетяна Михайлівна познайомилась у середині 70-х років минулого століття в ГБС (Москва), коли розпочинала комплектування колекції орхідних та їх дослідження. Одразу після виходу в світ монографії "Орхідеи в культуре" [4], Дж. Ардітті в одному з номерів журналу "American Orchid Society Bulletin" опублікував схвальну рецензію на цю книгу, в якій один з розділів був присвячений дослідженням впливу мікрогравітації на розвиток орхідних. Після цього Дж. Ардітті запропонував Тетяні Михайлівні опублікувати в одному з томів видання цей розділ. Таку публікацію було підготовлено у співавторстві з д-ром біол. наук І.В. Косаківською [15].

Тетяна Михайлівна разом зі своїми колегами-подругами — д-ром біол. наук І.П. Горницькою (в центрі) і д-ром біол. наук, чл.-кор. НАН України Л.І. Мусатенко (праворуч) в оранжереї Донецького ботанічного саду НАН України (липень, 2008 р.)

Т.М. Черевченко завжди приділяла велику увагу підготовці кадрів. Ті, хто пройшов школу аспірантури у Тетяни Михайлівни, добре знають, що, допомагаючи з вибором теми дисертаційної роботи, вона завжди прагнула, щоб кожен займався тим, "до чого лежить душа". На думку Тетяни Михайлівни, лише це може зробити учнів успішними науковцями і хорошими кураторами колекцій. Тетяна Михайлівна створила власну школу орхідологів в Україні, виховала багато висококваліфікованих спеціалістів у різних галузях біологічної науки. Її учні вже стали докторами наук і керівниками нового покоління аспірантів.

Понад 15 років Т.М. Черевченко є головою спеціалізованої ради із захисту дисертацій при НБС НАН України. Це також значною мірою сприяє збільшенню кількості висококваліфікованих наукових ботанічних кадрів в Україні, залученню молоді до досліджень у галузі інтродукції різних груп тропічних рослин, поглибленню теоретичних досліджень і зростанню престижу української ботаніки.

Т.М. Черевченко — голова Ради ботанічних садів та дендропарків України, член ради Національного космічного агентства

України, член Європейського та Американського товариств орхідеєводів, головний редактор наукового журналу "Інтродукція рослин".

Попри свою величезну зайнятість Тетяна Михайлівна велику увагу приділяє популяризації знань про флору тропіків, формуванню у населення усвідомлення ролі рослин, зокрема тропічних, у житті людства та необхідності їх охорони. Вона активно спілкується з журналістами, відповідає на величезну кількість листів, виступає на радіо та телебаченні, публікує статті у газетах, консультує як фахівців з інших ботанічних садів, так і приватних осіб.

Відданість науці, організаторський талант, велика наукова ерудиція, здатність серед другорядного побачити головне і підтримати будь-яку творчу ідею завжди вирізняли Тетяну Михайлівну як вченого і керівника. Обіймаючи посаду почесного директора НБС і будучи вченим із світовим ім'ям, вона залишається дуже простою у спілкуванні людиною. Всі, хто звертається за порадою до Тетяни Михайлівни і працює поруч з нею, завжди відчують доброзичливість, енергійність і водночас принциповість та вимогливість.

Своє 75-річчя Тетяна Михайлівна зустрічала у Хошиміні, у колі співробітників Інституту тропічної біології В'єтнаму, своїх давніх друзів та сподвижників, обговорюючи перспективи співпраці з охорони видів унікальної флори цієї країни у природних умовах та *ex situ*.

Нині ювілярка дуже багато працює, сповнена оптимізму і нових творчих задумів.

Дорога Тетяно Михайлівно!

Колектив Національного ботанічного саду, Ваші учні і колеги, редколегія журналу "Інтродукція рослин" щиро вітають Вас з ювілеєм! Бажаємо Вам міцного здоров'я, творчого натхнення, нових яскравих вражень і здійснення задумів!

ISSN 1605-6574. Інтродукція рослин, 2009, № 1

1. Черевченко Т.М. Рост, развитие и декоративные качества некоторых цветочных растений закрытого грунта под влиянием регуляторов роста: Авторефер. дис. ... канд. биол. наук. — К., 1969. — 22 с.
2. Черевченко Т.М., Кушнир Г.П., Лаврентьева А.Н. и др. Методические рекомендации по массовому размножению орхидей. — К.: Минжилкомхоз, 1982. — 55 с.
3. Черевченко Т.М. Тропические орхидные. Морфологическое изучение и внедрение в культуру закрытого грунта: Автореф. дис. ... д-ра биол. наук. — К., 1984. — 44 с.
4. Черевченко Т.М., Кушнир Г.П. Орхидеи в культуре. — К.: Наук. думка, 1986. — 198 с.
5. Черевченко Т.М., Порубиновская Г.В., Богатырь В.Б. и др. Экспедиция в тропики Бразилии // Интродукция и акклиматизация растений. — 1989. — Вып. 11. — С. 16—21.
6. Черевченко Т.М. Тропические и субтропические орхидеи. — К.: Наук. думка, 1993. — 254 с.
7. Черевченко Т.М., Заименко Н.В., Мартыненко Е.И. Биохимические особенности видов орхидных различных экотипов // Физиология и биохимия культурных растений. — 2000. — 32, № 2. — С. 121—127.
8. Черевченко Т.М., Буюн Л.И., Ковальська Л.А., Вахрушкін В.С. Орхідеї. — К.: Просвіта, 2001. — 223 с.
9. Черевченко Т.М., Заименко Н.В. Влияние микрогравитации на физиолого-биохимические преобразования у орхидных различного экотипа // Биол. вестн. — 2003. — 8, № 2. — С. 53—58.
10. Черевченко Т.М., Ситнянська Н.П., Мартин Г.З. Структурно-функціональна організація тканин листка при довготривалому вирощуванні тропічних і субтропічних рослин в гермооб'ємі // Интродукція рослин. — 2003. — № 3. — С. 49—54.
11. Черевченко Т.М., Буюн Л.И. Роль ботаничних садів помірної зони у збереженні біорізноманіття тропікогенних флор ex situ // Интродукція рослин. — 2004. — № 1. — С. 3—12.
12. Черевченко Т.М., Заименко Н.В., Мартыненко Е.И. Анализ транскрипционной активности различных групп генов у орхидных в условиях имитированной микрогравитации и герметичности // Вестн. ТьГУ. Серия: Биология и экология. — 2007. — № 8 (36). — С. 196—201.
13. Черевченко Т.М., Лаврентьева А.Н., Иванов Р.В. Биотехнология тропических и субтропических растений in vitro. — К.: Наук. думка, 2007. — 560 с.
14. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Блюм О.Б., Греку Р.Х. та ін. Наукові дослідження в 24-му рейсі НДС "Академик Вернадский" // Вісн. АН УРСР. — 1983. — № 1. — С. 89—93.
15. Cherevchenko T.M., Kosakovskaya I.V. Perspectives of tropical orchids in space research // Orchid Biology. Reviews and Perspectives. V. (Ed. J. Arditti). — Timber Press; Portland, Oregon, 1990. — P. 251—263.
16. Cherevchenko T., Zaimenko N., Majko T., Sytnjanskaja N. Effect of simulated microgravitation on phytohormones and structure of tropical orchids // Adv. Space Res. Vol. — 1996. — 17, N 6/7. — P. 107—110.
17. Cherevchenko T.M., Zaimenko N.V. Effect of microgravitation on physiological-biochemical processes in orchids of different ecotypes // J. Gravitational Physiol. — 1998. — Vol. 5/1. — P. 159—160.
18. Cherevchenko T.M., Buyun L.I., Kovalskaya L.A. Integrated approach to conservation of the tropical orchids in N.N. Gryshko National Botanical Garden of NAS, Ukraine // Вестник ТьГУ. Сер.: Биология и экология. — 2007. — № 8 (36). — С. 191—195.
19. Cherevchenko T., Trofimenko N., Kovalska L. Present-day situation and prospects of development of the Botanical Gardens of Ukraine // Publication dedicated to the 20th Anniversary of the Botanic Gardens Conservation "European botanic gardens together towards the implementation of plant conservation strategies". — Warsaw, 2007. — Vol. 1. — P. 15—18.
20. Cherevchenko T.M., Buyun L.I., Kovalska L.A., Vu Ngoc Long. Ex situ conservation of tropical orchids in Ukraine // Lankesteriana. — 2007. — 7, N 1-2. — P. 129—133.